

СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР

Беляков К. І., Золотар О. О.

ВСТУП

Епоха формування інформаційного суспільства дедалі генерує все більше суспільних проблем, для успішного розв'язання яких потрібні дослідження на межі різних наук, де відбуваються їх взаємодія, взаємодоповнення і взаємозбагачення. Саме таким міждисциплінарним «перехрестям» сьогодні є сфера досліджень феномену інформації, породжених нею в суспільстві явищ і наслідків, процесів, тенденцій та відносин, які існують і функціонують у формі цілісної єдності та взаємодії інформаційної активності, інформаційного спадку й інформаційної культури. «Інформація» – одне із центральних понять сучасних наукових знань, що все частіше розглядається як третій компонент буття поряд із речовиною й енергією. Саме інформаційні процеси становлять основу багатьох наукових дисциплін.

Але аналіз сучасних досліджень стану та структури наукових знань про інформацію та пов'язані з нею суспільні явища і процеси показує цілковиту відсутність єдиного підходу до їх структуризації в сьогочасному наукознавстві. Свого часу М. Полевой зазначав: «Розвиток наук вступає в таку фазу, коли взаємозв'язки між ними, взаємопроникнення и взаємодія все більше підсилюються»¹. І в цьому, ми впевнені, немає нічого дивного. Така ситуація зумовлена процесами глобалізації й інтенсивного переходу суспільства від індустріального до інформаційного укладу – інформатизацією, зміною наявної загальної системи наукових і практичних уявлень про інформацію, формуванням нової інформаційної парадигми. Не є винятком і соціальні та гуманітарні науки.

1. Парадигма науки. Інтеграція та диференціація наукових знань

Нагадаємо, що під парадигмою розуміють «сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; систему понять і уявлень, які властиві певному періодові розвитку науки, культури, цивілізації»².

¹ Полевой Н. Криминалистическая кибернетика. Москва, 1982. С. 29–30.

² Бибик С., Сюта Г. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. С. 415.

Т. Кун підкреслював, що кожна парадигма включає такі аспекти. По-перше, це найбільш загальна картина раціонального упорядкування природи, деякий міні-світогляд. По-друге, це дисциплінарна матриця, що характеризує сукупність переконань, цінностей, технічних засобів тощо, що об'єднують учених у наукове співтовариство. По-третє, це загальноновизнаний зразок, шаблон для розв'язання мудрокрутів. Історія науки – це конкурентна боротьба наукових співтовариств, що супроводжується зміною парадигм. Панування парадигми – це період «нормальної науки», що завжди закінчується «вибухом парадигми зсередини»³. Отже, парадигма виступає як особливий спосіб організації наукового знання, що визначає те чи інше бачення світу. «Вона містить нерозв'язані питання, тобто відкриває простір для досліджень. Парадигма не є чимось статичним, застиглим. На її основі проводяться дослідження, у результаті яких парадигму переформовують, уточнюють»⁴.

Так, досліджуючи сучасну парадигму інформації, вітчизняний філософ Т. Геращенко доходить висновку, що «на сучасному етапі розвитку <...> класифікація наук про інформацію має такий вигляд : 1. Системні науки про інформацію (теорія інформації, кібернетика, загальна теорія систем). 2. Когнітивні науки (теорія штучного інтелекту, семіотика, лінгвістика (нейролінгвістика, психолінгвістика, обчислювальна лінгвістика), психологія (нейропсихологія, обчислювальна психологія, когнітивна психологія), нейрофізіологія, антропологія (когнітивна антропологія, антропологічна лінгвістика), філософія (теорія пізнання). 3. Соціотехнічні науки – інформатика, програмування, науки про комунікацію і зв'язки, науки про управління, соціологія знання, економіка (економічні питання інформації і знання)»⁵.

Бачиться, що надане автором трактування класифікації «наук про інформацію» є не вповні коректним. Тому вважаємо за доцільне висловити свою думку із цього питання. Почнемо з останньої (третьої) категорії.

В авторському розумінні інформатики мають місце деякі, і першочергові, проблеми. Ідеться про те, що Т. Терещенко не визнає, яку інформатику має на увазі – теоретичну, технічну, соціальну,

³ Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago University of Chicago press, 1962.

⁴ Чуйко В. Рефлексія основоположень методологій філософії науки. Київ : Центр практичної філософії науки, 2000. С. 193.

⁵ Геращенко Т. Філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09. Суми, 2003. С. 59.

історичну – згідно з її класифікацією в сучасній науці (яка, до речі, теж є сьогодні досить сумнівною), чи інформатику, що викладається у школі, тобто «комп'ютерну грамотність». А саме віднесення інформатики до соціотехнічних наук залежить від визначення її різновиду. Останнім часом говорять і про економічну, історичну, військову й інші «інформатики», навіть правову. Щодо економіки, якщо вона розглядається як наукове знання, а не як галузь господарства, то вона є сукупністю низки економічних наук, а «економічні питання інформації і знання» стосуються радше економічної інформатики (за останніми тенденціями – економічної інформаціології) – міжгалузевих наукових знань у межах тієї ж економіки⁶.

Коли йдеться про програмування та «науки про комунікацію і зв'язки», (у їх математичному та технічному розумінні), на нашу думку, це категорії з кібернетики та її напрямів (наприклад, теорії комунікацій). Категорія «керування» (можливо, більш коректним буде вживання терміна «управління») також потребує уточнення. Загальноприйнято, що управління як категорія кібернетична може здійснюватися в біологічних, технічних, а також соціальних системах. Ці процеси вивчаються відповідно біологією, кібернетикою і теорією соціального управління. Соціологія знання як наука викликає деякі сумніви. Принаймні нам відома соціологія, у якій започатковуються, як і в усякому науковому напрямі, нові теорії та концепції, хоча вивчення феномену «знання», навіть з погляду досліджування його в соціальному змісті (соціальні знання), за наданим переліком, було б доречно віднести до предмета вивчення «когнітивних наук».

На наш погляд, можливо дискутувати й щодо складу перших двох зазначених груп – системних наук про інформацію та когнітивних наук. Хоча актуальність «міжгалузевих» наукових знань сьогодні безумовна.

Наведений приклад ще раз свідчить про відсутність єдності розуміння структури наукових знань про інформацію. Такий стан у сучасному наукознавстві не може не впливати на формування «інформаційних» наук у межах соціогуманітарних досліджень.

Однак фахівці, принаймні вітчизняні, які досліджують питання місця інформації в суспільних науках, сутності інформаційної діяльності, впливу інформаційних процесів на суспільство на міжгалузевому рівні і, нарешті, правове регулювання сфери інформаційних відносин, чомусь рідко звертаються до проблем класифікації та структури наук про інформацію в соціогуманітарному секторі науки, що

⁶ Мунтян В. Основи теорії інформаціогенної моделі економіки. Київ : КВІЦ, 368 с.

справді мають суто теоретико-методологічний (загальнонауковий) характер, але мають велике практичне значення для подальшого розвитку науки загалом.

Сьогодні превалюють практичні підходи – як до законодавчого регулювання сфери інформаційних відносин (формування інформаційного законодавства), так і до проблем впровадження та використання здобутків науково-технічного прогресу в управлінській діяльності (створення спеціалізованих інформаційних систем), а також із питань організаційно-правових і технологічних заходів протидії негативним явищам, що відбуваються в суспільстві через неправомірне використання інформаційних технологій, захисту інформації тощо.

Водночас відомо, що розвиток будь-якої науки має подвійну зумовленість. По-перше, необхідно, щоб науково-теоретичні дослідження в даній галузі знань характер були безперервними, розвивалися за наростаючою, а по-друге, щоб наукові досягнення впроваджувалися в реальну соціальну практику у відповідній сфері людської діяльності. Але все це можливо лише за наявності певного масиву знань у науковій галузі. Стосовно процесу розвитку соціогуманітарних «інформаційних» напрямів, то такими є на часі знання методів і засобів математики, кібернетики, інформатики, інформаційних технологій і низки інших, а також формування відповідного термінологічно-понятійного апарату зазначених наук (аксіоматики) у соціальні напрями досліджень.

Диференціація й інтеграція наукових пошуків перебувають у діалектичній єдності, у єдності й у боротьбі протилежностей – роз'єднання й об'єднання. Ці протилежності взаємно умовлюють, утримують і доповнюють одна одну. Диференціація розуміється як процес розподілу науки на низку спеціалізованих напрямів, їх виділення в самостійні розділи знань. Інтеграція, натомість, становить синтез наук на основі їх взаємозв'язку, взаємопроникнення, взаємодії їхніх методів, ідей, теорій.

Формально диференціація, що веде до специфікації й індивідуалізації науки, зі своїми поняттями, засобами та мовою, є шляхом до відособлення наукової галузі, до міжнаукового розмежування. Це твердження обґрунтоване за превалювання тенденцій до розподілу і самозамикання, за розриву міжнаукових зв'язків, відірваності понятійної й аксіоматичної бази науки від інших наукових систем. Але водночас це твердження є суперечливим, оскільки диференціація здійснюється через інтеграцію, несе в собі елементи інтеграції, є необхідною умовою розвитку науки загалом.

Для інтеграції множини наук, що мають соціогуманітарний зміст, в одне системне утворення необхідна спільна «наукова платформа», якою є інформація та відповідні ресурси. Так, не виникає сумнівів, що інформаційні процеси та явища становлять предмет дослідження філософії, державного управління, політології, соціології, соціальних комунікацій, психології, педагогіки і, нарешті, права. Більш конкретно зазначений предмет виявляється в напрямках досліджень за окремими спеціальностями зазначених напрямів наукових пошуків.

Яскравим прикладом інтеграції та диференціації наукових дисциплін є системна, але, за нашим переконанням, досить формальна, реформа науки, що розпочалась в Україні у 2015 р.⁷, до якої маємо намір повернутися згодом.

Р. Нугаєв влучно зазначає, що «історія науки може розглядатися як історія постійно флюктуючих, віртуальних теоретичних і експериментальних практик, що зароджуються і зникають»⁸. Певну історію використання здобутків науково-технічного прогресу мають і соціогуманітарні науки. Звернемося до історико-порівняльного аналізу як до загальнонаукового методу дослідження.

2. Генеза соціогуманітарних досліджень інформаційних процесів і явищ

Упровадження здобутків науково-технічного прогресу в соціальні науки пов'язане з появою до кінця 50-х рр. минулого століття цілої «родини» теорій інформації, що предметно досліджували інформаційні процеси в тих чи інших їхніх специфічних змісті та формі. Це кібернетика (Н. Вінер, К. Шеннон)⁹; ¹⁰; ¹¹, теорія систем, документалістика, лінгвістика, символічна логіка, інформологія (Р. Харлі) та інформатика. Науковці тих часів зазначали, що наука про інформацію «виросла із практичних потреб електро- і радіозв'язку <...>»¹²,

⁷ Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постановою Кабінет міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>.

⁸ Нугаєв Р. Смена базисных парадигм: концепция коммуникативной рациональности. *Вопросы философии*. 2001. № 1. С. 114.

⁹ Вінер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. Москва : Сов. радио, 1948.

¹⁰ Вінер Н. Кибернетика и общество. Москва : Наука, 1958.

¹¹ Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Москва : Мир, 1968.

¹² Сифоров В. Наука об информации. Вестник Академии наук Союза Советских Социалистических Республик. 1974. № 3. С. 34–42.

а також «<...> необхідності вирішення соціальних проблем, пов'язаних, насамперед, із науковим управлінням суспільством і природою»¹³. Водночас кібернетика довгий час існувала як метанаука, єдина «антиентропійна наука», що послужило приводом занадто широкого трактування її предмета та завдання. Виправдане прагнення максимально повно використовувати методологію кібернетики в інших науках призвело до зовсім невиправданих спроб створення «галузевих кібернетик». Кібернетика розгалужувалась на загальну (теоретичну), технічну, медичну, економічну, криміналістичну, правову й інші наукові дисципліни.

Інформатика в той час посідала своє скромне, але, як здавалося, назавжди певне «місце». Правда, ще в 1963 р. Ф. Темников спробував зв'язати інформатику з електронно-обчислювальними машинами (далі – ЕОМ) і кібернетичними системами. Однак тоді його коротка публікація залишилася майже непоміченою¹⁴.

Отже, до кінця 70-х рр. загальноприйнятим було визначення кібернетики як науки «про інформаційно-управлінські процеси в цілеспрямованих системах будь-якої природи й про автоматизацію цих процесів за допомогою електронно-обчислювальної техніки, і була інформатика – розділ наукознавства, що розглядався як досить вузька дисципліна, що вивчає наукові комунікації поза зв'язком з ЕОМ і кібернетикою»¹⁵.

У 1978 р. відбувся переломний момент у розмежуванні понять «кібернетика» й «інформатика». На організованій ЮНЕСКО Міжурядовій конференції зі стратегії й політики в галузі інформатики, що проводилася в Іспанії, уперше пролунало її визначення як нової галузі наукових знань, «<...> яка пов'язана з розробкою, створенням, оцінкою, використанням і матеріально-технічним обслуговуванням систем обробки інформації, зокрема машини й обладнання, матеріальне забезпечення, організаційні й людські аспекти, а також комплекс їх промислового, комерційного, адміністративного, соціального й політичного впливу»¹⁶.

¹³ Бузгалин А. «Постиндустриальное общество» – тупиковая ветвь социального развития? *Вопросы философии*. № 5. С. 26–43.

¹⁴ Темников Ф. Информатика. Известия вузов. Электромеханика. 1963. № 11. С. 121.

¹⁵ Емельянов С., Ларичев О. Многокритериальные методы принятия решений. Москва, 1985. С. 12–19.

¹⁶ Конференция СПИН – 1978 : Межправительственная конференция по стратегии и политике в области информатики, Торремолинос (Испания), 28 августа – 6 сентября 1978 г. UNESCO (SC-78) Spin-5. Paris, 1978.

У наступному 1979 р., за ініціативою академіка В. Глушкова, на загальних зборах Академії наук (далі – АН) Союзу Радянських Соціалістичний Республік (далі – СРСР) відбулося обговорення проблем інформатики в її новому статусі. Однак така пропозиція не була оцінена належним чином.

Основна маса публікацій інформатики того часу акцентувала логіко-математичні й технічні аспекти інформаційних систем і процесів, з виділенням, як підкреслював О. Дородніцин, «трьох китів, на яких тримається інформатика: техніки, алгоритму, програми»¹⁷.

На початку 80-х рр. з'явилися ціла низка наукових статей, присвячених обговоренню проблем інформатики. У них уперше було порушено питання необхідності виводу інформатики за межі наукознавства та документалістики, надавши їй водночас більш широкого статусу, статусу науки про інформаційно-обчислювальні системи та процеси як елементи соціального середовища. Центральною проблемою інформатики (на відміну від кібернетики) називалася проблема «вбудовування» комп'ютерних систем у суспільну сферу. Восени 1983 р. з'явилася брошура В. Міхалевича, Ю. Канигіна та В. Гріценка «Інформатика (Загальні положення)». У ній наводилося таке визначення: «Інформатика – комплексна інженерна дисципліна, що вивчає всі аспекти розробки, проєктування, створення, оцінки, функціонування машинізованих (заснованих на ЕОМ) систем переробки інформації, їх застосування та впливи на різні галузі соціальної практики»¹⁸. Водночас підкреслювалося, що поява інформатики зумовлена виникненням і поширенням нової – індустріальної – технології збору, обробки, передачі інформації, пов'язаної з фіксацією даних на машинних носіях. Отже, інформатика пов'язувалася з інформаційними технологіями й комп'ютеризованими системами, що їх реалізують. Почався процес формування інформатики як самостійної науки та її відділення від кібернетики, який водночас супроводжувався деяким применшенням ролі кібернетики.

Однак уже тоді існувало розуміння інформатики, яке представлене у працях В. Сіфорова, що зводив її до вчення про «інформацію загалом» – інформатології¹⁹. За своїм змістом вона була продовженням

¹⁷ Дородніцин А. Информатика: предмет и задачи. Вестник Академии наук Союза Советских Социалистических Республик. 1985. № 2.

¹⁸ Михалевич В., Каньгин Ю., Гриценко В. Информатика (Общие положения). Киев, 1983. С. 20.

¹⁹ Сифоров В. Информология, научно-технический и социально-экономический прогресс. *Электроноргтехника*. 1983. № 2. С. 5.

теорії інформації К. Шеннона, його вчення про джерело інформації, канали, шуми, кодування, релевантність тощо.

Не могла залишатися поодаль від процесів становлення та розвитку «інформаційних» наук і юриспруденція – юридична практика та правова наука. Але якщо перші роботи Н. Вінера і К. Шеннона з'явилися ще в 1948 р., юридична наука звернулася до них лише наприкінці 60-х рр. із появою ЕОМ.

У той час у колишньому СРСР юридична наука й освіта традиційно будувалися так, що правові наукові дослідження і навчальні плани вишів не передбачали не тільки вивчення, але навіть загального ознайомлення із зазначеними вище галузями знань.

Варіантом виходу із ситуації, що склалася у галузі розроблення та впровадження новітніх (на той час кібернетичних) засобів, методів і технологій в організаційно-правову сферу соціальної діяльності, було об'єднання зусиль юристів і фахівців у галузі кібернетики. Тому у штат юридичних науково-дослідних інститутів і лабораторій, починаючи із другої половини 60-х рр., стали вводитися посади математиків, програмістів і фахівців з обчислювальної техніки.

Але в результаті склалася ситуація, коли засоби вирішення правових і управлінських завдань із використанням математичних методів і ЕОМ, досягнень кібернетики й обчислювальної техніки, що розроблялися, незважаючи на безумовні переваги, практично не впроваджувалися (і не могли впроваджуватися) у практику, тому що їх потенційні користувачі виявилися до цього не підготовленими. Отже, з'явилися великі труднощі в розробці, впровадженні та подальшому вдосконаленні нових засобів і методів. Це було зумовлено насамперед відсутністю в їх потенційних користувачів елементарних навичок роботи на комп'ютерній техніці, обмеженістю уявлень про коло можливостей нових технологій. Фахівці ж із математики та «кібернетики» не мали юридичної підготовки, отже, не могли самостійно формулювати завдання, які могли б бути вирішені за допомогою ЕОМ.

Стало очевидним, що є лише один вихід – увести в юридичних вишах викладання нової дисципліни, вивчення якої дозволило б одержати хоча б елементарні знання щодо зазначених і пов'язаних із ними питань.

Спроби «залучення» фахівців-юристів, як учених, так і практиків, до вивчення та впровадження досягнень наук кібернетичного циклу у правовій діяльності, як ми вказували вище, почалися ще наприкінці 60-х рр. Проте такі інновації мали місце лише в центральних вищих

навчальних закладах країни, що загалом не могло привести до очікуваного ефекту. Першими кроками в цьому напрямі було введення як факультативних таких дисциплін, як «Використання кібернетики у праві» (Київський державний університет (далі – КДУ), 1968 р.), «Основи правової кібернетики» (Тартуський державний університет, 1968 р.), «Деякі проблеми правової кібернетики» (Московський державний університет (далі – МДУ), 1969 р.). З'явилися перші наукові та навчально-методичні розробки в цій галузі²⁰.

Однак ані юридичний факультет МДУ, ані інші названі заклади освіти не мали належної матеріально-технічної бази, зокрема власних ЕОМ, що обмежувало навчальний процес лише однією формою надання матеріалу – лекціями. Тому вивчення предмета дозволяло лише ознайомитись із сутністю і завданнями правової кібернетики та теоретичними основами використання її засобів і методів, напрямами використання останніх у сфері юридичної діяльності.

Незважаючи на наявні недоліки, ці кроки мали велике значення. Упровадження «технічних» навчальних спецкурсів дозволило, з одного боку, виявити наявність різного розуміння сутності нового наукового напрямку та цілей його впровадження в гуманітарних навчальних закладах, з іншого – визначити комплекс заходів, необхідних для забезпечення його викладання, а отже, і подальшого розвитку. Навіть у такій постановці це сприяло розумінню слухачами – майбутніми практичними юристами та науковцями можливостей і значення математико-кібернетичних методів вирішення правових завдань, правильній оцінці отриманих за їхньою допомогою даних і відомостей, нарешті, з'ясуванню тенденцій розвитку правової науки та юридичної діяльності.

Поява нового напрямку міжгалузевих знань у вітчизняній юридичній науці та практиці зумовила розвиток прикладних юридичних дисциплін, наприклад, криміналістики. Так, формування криміналістичної, а в подальшому і правової кібернетики прийнято пов'язувати з ім'ям видатного радянського вченого-криміналіста Миколи Степановича Полевого. Не дивно, що ідея використання сучасних науково-технічних досягнень знайшла свій найбільший розвиток у криміналістиці. Адже історично так склалося, що саме цей напрям наукових знань в юридичній науці частіше за інші використовував технічне знаряддя,

²⁰ Рандау Х. Преподавание спецкурса «Основы правовой кибернетики» для юристов. *Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе*. Москва, 1970 ; Витрук Н., Земляной М. О преподавании курса «Основы правовой кибернетики». *Правоведение*. 1972. № 2 ; Шляхов А. *Правовая кибернетика*. Москва : Наука, 1973. 253 с.

а серед учених-криміналістів було немало фахівців із різних технічних наук – математиків, хіміків, металознавців та ін. Саме в цю галузь прийшли перші «кібернетики». У криміналістиці й дотепер спостерігається найбільший рівень використання та вивчення інформаційних процесів, технологій, автоматизованих систем²¹.

Наприкінці 70-х рр. вийшли у світ праці М. Полевого²² й інших учених, що лягли в основу спецкурсу «Криміналістична кібернетика».

У 1975 р. розроблену М. Полевим програму курсу «Основи правової кібернетики» було схвалено Методичною радою Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР та вперше введено в навчальний план МДУ як обов'язкову для студентів юридичного факультету. Структурно курс складався із двох частин – загальної та спеціальної. До загальної частини були віднесені такі питання, як: система основних понять та ідей кібернетики, її роль у формуванні правової кібернетики, методологічні, інформаційні та логіко-математичні основи правової кібернетики, система її технічних засобів тощо. Спеціальна частина курсу відображала основні напрями використання засобів і методів правової кібернетики для вирішення конкретних організаційно-правових завдань і перспективи їхнього розвитку.

Відповідно до цієї програми, у 1977 р. вийшли перший навчальний посібник²³ і монографія, присвячена питанням теорії та практики застосування кібернетики у правознавстві²⁴.

Тільки наприкінці 80-х рр. в юридичних вишах країни почали з'являтися комп'ютерні класи та локальні мережі. Однак, незважаючи на свої гучні назви, навчальні курси все ж таки зводилися до викладання основ комп'ютерної грамотності. Так, починаючи з 1 вересня 1985 р., підготовку і перепідготовку студентів та викладачів вишів – слухачів факультету підвищення кваліфікації (далі – ФПК) у МДУ почали проводити вже за новою програмою. Структурно вона складалася із двох частин. До першої частини входили питання, об'єднані загальною назвою «Основи кібернетики та обчислювальної техніки». У ній розглядалися такі фундаментальні поняття, як «інформація»,

²¹ Колдин В., Полевой Н. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 133 с.

²² Полевой Н. О правовой и криминалистической кибернетике и вопросах их преподавания в юридических вузах. *Вопросы информатики*. Вып. 40. *Правовая информатика*. Москва, 1977 ; Полевой Н. Криминалистическая кибернетика. Москва, 1982.

²³ Основы правовой кибернетики / под ред. Н. Полевого, А. Шляхова. Москва, 1977.

²⁴ Основы применения кибернетики в правоведении / под ред. Н.Полевого, Н. Витрука. Москва, 1977.

«алгоритм», «ЕОМ», сполучені з ними: інформаційні процеси і системи, алгоритмізація завдання і можливості автоматизації виконання алгоритму, програмування й алгоритмічна мова, сутність і різновиди ЕОМ тощо. До завдання цієї частини курсу входило не тільки одержання теоретичних знань, але й набуття практичних навичок програмування та роботи на ЕОМ. У другій частині курсу під назвою «Основи правової кібернетики» містилися питання, що характеризують специфіку застосування інформатики й обчислювальної техніки для вирішення правових завдань, умови, межі та напрями застосування обчислювальної техніки у сфері юридичної діяльності, правові й організаційні питання її використання й інші проблеми.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. з'явилися праці Е. Бернштейна, Ю. Шнейдера, В. Міхалевича та Ю. Канигіна, В. Афанасьєва²⁵ та інших, у центрі уваги яких уже були семантичні сторони інформації, співвідношення понять «інформація» й «знання», їхніх функцій у суспільних системах.

Незважаючи на те, що «великий різнобій у розумінні її предмета, відсутність оригінальних понять, які не підмінюють поняття інших наук, говорить про те, що дана галузь науки переживає етап накопичення й осмислення емпіричного матеріалу»²⁶, на сучасному етапі розвитку наукових знань інформатика набула статусу однієї з галузей наукового знання, яка формує системно-інформаційний підхід до аналізу навколишнього світу, вивчає інформаційні процеси, методи і засоби одержання, перетворення, передачі, зберігання і використання інформації, фундаментальної науки про інформаційні процеси в системах різної природи.

Мабуть, саме такі позиції зумовили зміну загальнонаукових поглядів на предмет інформатики як окремої галузі наукових знань і появу на початку 90-х рр. минулого століття праць учених, у яких ішлося вже про правову кібернетику-інформатику²⁷.

²⁵ Бернштейн Э. Информатия управления научно-техническим прогрессом и новая информационная технология. *Актуальные проблемы развития и внедрения новой информационной технологии*. Москва, 1989; Шнейдер Ю. Социальные аспекты информатики. *НТИ*. Сер. 2. ВИНТИ. 1989. № 1; Михалевич В., Каныгин Ю., Грищенко В. Информатика (Общие положения). Киев, 1983; Афанасьев В. Социальная информатия. Москва: Наука, 1994. 201 с.

²⁶ Кибернетика. Становление информатики. Москва: Наука, 1986. С. 6.

²⁷ Правовая информатика и кибернетика: учебник / Г. Атанесян и др.; под ред. Н. Полевого. Москва: Юрид. лит., 1993; Правовая информатика: учебное пособие / Т. Беляева и др.; под ред. М. Рассолова. Москва: Юрист, 1993. 288 с.; Гаврилов О. Основы правовой информатики: учебное пособие. Москва: Институт государства и права РАН, 1998, 42 с.

Тут, на наш погляд, доречно буде повернутися до питання розподілу кібернетики за галузями діяльності, що має місце і сьогодні, незважаючи на повне становлення інформатики як галузі наукових знань. Поділяємо думку Ю. Канигіна, який цілком аргументовано стверджує, що такий розподіл «оснований на нерозумінні того, що кібернетика – формально-математична наука, яка абстрагується від фізичної природи об'єктів»²⁸. Не може бути технічної, правової або економічної кібернетики, як не може бути технічної, правової або економічної математики, тому що остання може використовуватися лише у змістовному аналізі. Вивчаючи ізоморфні – структурні подібності різних систем, кібернетика, таким чином, підмінює собою інформатику, яка, будучи змістовною наукою, покликана враховувати специфіку різних галузей людської практики, зокрема юриспруденції, виходячи зі змістовного трактування досліджуваного об'єкта. Водночас залежно від різних соціальних підсистем інформатика неминуче «розгалужується», на підставі чого справді можна говорити про її ділення на економічну, технічну, медичну, правову, криміналістичну тощо. Треба особливо наголосити, що коли йдеться про розподіл за різними соціальними підсистемами, ми говоримо про теоретичну інформатику, тоді як наявне розгалуження за різними інформаційними сферами породжує відгалуження прикладної інформатики, яка обслуговує створення інформаційних технологій і систем у цих сферах.

Розглянутий період розвитку правової науки пов'язаний також і з піднесенням «управлінських» наукових знань – теорії управління організаційними системами як розділу науки соціальне управління, об'єктом якої є «<...> управління як реальний феномен, певна ділянка соціальної практики, своєрідна діяльність»²⁹.

Однак у філософській літературі тих часів серйозна рефлексія щодо впливу інформаційних процесів на соціальну практику, формування інформаційного суспільства й «інформаційно-комп'ютерної революції» була негативною. Ці поняття розглядалися як псевдонаукові, а ідеологічна інфікованість заважала помічати глобальні зміни в соціальній реальності. Навіть після появи перших робіт про історичну неминучість і соціальну прогресивність інформатизації суспільства переважала вкрай негативна оцінка цього процесу. О. Суханов писав «Буржуазні

²⁸ Каныгин Ю., Калитич Г. Основы теоретической информатики. Киев : Наукова думка, 1990. 233 с. С. 82.

²⁹ Плішкін В. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. С. 57.

теоретики інформації фетишизують ролі інформації у природі й суспільстві, намагаються створити концепції так званого «інформаційного суспільства» і пророкують йому то всілякі блага, то непередбачені нещастя. Це дає підстави розглядати всілякі концепції «суспільства, що інформацізується, комп'ютеризується» як чергову модну, але з погляду науки неспроможну спробу соціологічного прогнозування»³⁰.

Характерними для ставлення радянської філософської думки до процесу інформатизації й формування інформаційного суспільства як соціально-історичного феномену були думки, виражені Є. Семенюком, який зазначав: «За допомогою монополії на інформаційні засоби менш розвиненим країнам нав'язують далекі їм цінності й ідеали, імперіалізм намагається диктувати свою волю всьому світові. Волелюбні народи, як відомо, піднялися на боротьбу з інформаційним імперіалізмом <...> Валиться ще одна соціальна ілюзія – надія використати інформацію як інструмент духовного засилля й глобального диктату <...> Досягненнями в галузі інформатики намагаються тому шантажувати Радянський Союз та інші соціалістичні країни. І це теж ілюзія – надія на те, що таке вдасться <...> Одна з найбільш уразливих сторін проєкту вилікування всіх хвороб буржуазного суспільства шляхом його «інформатизації» пов'язана з безробіттям – вічним супутником капіталізму. Виношуються надії за допомогою інформаційної техніки значно підвищити зайнятість населення й навіть цілком позбутися безробіття»³¹.

На той час значної критики зазнала теорія ноосфери М. Вернадського, яку він ще в 1923 р. виклав у Сорбонні як еволюційно-проєктивне розуміння про перетворення людини на могутню геологічну силу, здатну переділити у своїх інтересах біосферу Землі, виокремлюючи два етапи формування ноосфери: стихійний і свідомий. Вагоме значення має етична спрямованість вчення про ноосферу, а саме принципи єдності людини і природи; зростання наукової думки; інтернаціоналізації науки як духовної єдності людства; критичності; моральної відповідальності вчених; творчості; соціальності науки³². В. Вернадський виділяв декілька основних передумов становлення ноосфери, як-от: 1) єдність людства на всій земній кулі – «немає жодного клаптика Землі, де б людина не могла прожити, якщо б це

³⁰ Суханов А. Информация и прогресс. Новосибирск, 1988. С. 87.

³¹ Семенов Э. Информатика: достижения, перспективы, возможности. Москва, 1988. С. 148.

³² Вернадский В. Несколько слов о ноосфере. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/11180/Vernadskii_-_Neskolko_slov_o_noosfere.html.

було їй потрібно»; 2) перетворення засобів зв'язку й обміну – ноосфера як єдине організоване ціле, усі частини якого на різних рівнях гармонійно пов'язані та діють узгоджено, за допомогою швидкого, надійного, усебічного обміну інформацією; 3) відкриття нових джерел енергії; 4) покращення добробуту працюючих; 5) рівність усіх людей; 6) виключення війн із життя суспільства³³.

Вчення про ноосферу В. Вернадського стало провісником формування нової картини світу, що спрямована передусім на знання як істину в пізнанні³⁴.

Історія людства у XX ст. засвідчила, що науковий і технологічний розвиток не забезпечують апіорі культурного й економічного зростання для всього людства. Тому друга половина XX ст. рясніє дослідженнями фахівців різних галузей науки, що вивчали концептуальні питання становлення інформаційного суспільства, зокрема Ю. Ханші, Д. Белла, Д. Лайона, М. Маклюєна, Ф. Уїлльямса, А. Даффа, Ф. Вебстера, Р. Абдєєва, М. Вершиніна, Л. Землянової, І. Мелюхіна, А. Ракітова, В. Щербини, Г. Почепцова й інших. Серед них найбільш значущими для становлення інформаційного суспільства як нової історичної фази розвитку людської цивілізації вважаємо такі концепції: інформаційного суспільства (яка і стала титульною); постіндустріалізму; мережевого суспільства; суспільства знань³⁵.

В одній із наших попередніх праць, разом із колегами філологами та математиками, ми відзначили наявність «певних етапів інформатизації: електронізація, комп'ютеризація, медіатизація і, нарешті, інтелектуалізація – процес розвитку здатності суспільства до породження і сприйняття знань, тобто підвищення інтелектуального потенціалу, включаючи використання засобів штучного інтелекту. Таким чином, основною ціллю соціальної інформатизації є побудова інтелектуального суспільства – суспільства, побудованого на знаннях»³⁶.

Отже, швидке зростання інформаційної складової частини всіх сфер життєдіяльності людини ставить низку взаємопов'язаних питань щодо руйнації або видозміни усталених соціальних структур, повстання

³³ Вернадский В. Несколко слов о ноосфере. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/11180/Vernadskiii_-_Neskol%27ko_slov_o_noosfere.html.

³⁴ Аболіна Т. Прикладна етика : навчальний посібник / за наук. ред. В. Панченко. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 64.

³⁵ Золотар О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ, 2018. 446 с.

³⁶ Беляков К., Ланде Д., Ніконова В. Інформаційне законодавство : новели 2013 р. *Юридичний вісник України*. 28 грудня 2013 р. – 3 січня 2014 р. № 52 (965). С. 14–15.

нових на національному та глобальних рівнях, втрати значущості національних урядів і міжнародних інститутів як регуляторів в умовах глобальних мереж, зміни систем безпеки, появи інформаційного розшарування суспільства тощо. Це свідчить про те, що питання дослідження інформації й інформаційних впливів на соціум виходить за межі предмета окремої галузі науки, займаючи так би мовити «метапозицію».

Водночас варто зазначити, що картини інформатизації та ставлення до ідеї формування інформаційного суспільства, що існували в радянській філософській науці, були не тільки безрадісні, антигуманістичні, але й ідеологізовані, крайш суперечливі. Це було одним із потужних чинників, що перешкодили тоді країні вчасно вступити на шлях становлення інформаційного суспільства і розробити власну його модель.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. з'явилися праці видатного радянського філософа Анатолія Іллча Ракітова, який увів у науковий обіг термін «філософія комп'ютерної революції» і розробив концепцію «інформаційної епістемології», що стали першими позитивними та науково обґрунтованими розробками в напрямі філософського осмислення проблем інформатизації³⁷.

Усупереч поглядам філософської думки тих часів, А. Ракітов прозорливо зазначав: «Витоки таких оцінок цілком зрозумілі: відсутність або навмисне перекручення інформації про реальний стан справ, дефіцит наукової літератури, соціально-культурний ізоляціонізм, концепція «особливого шляху» і крайня прихильність девізу «Хто не з нами – той проти нас». Але, безумовно, головне джерело «антиінформаційних» настроїв – виразне усвідомлення командно-адміністративним апаратом, що управляти суспільством, позбавленим життєво необхідної інформації, простіше й зручніше <...> Філософські дослідження цього предмета лише починаються, тому що філософи, вірні девізу «Відстати, щоб потім надолужувати упущене», занадто довго й занадто завзято зосереджували свою увагу на дослідженні абстрактних сутностей і умовиводах мислителів минулого. Філософія, що не стикається зі своєю епохою,

³⁷ Философия компьютерной революции. *Вопросы философии*. 1986. № 11 ; Информационная технология и информатизация современного общества. Москва, 1989 ; Белкин А., Ракитов А. Гормоны в информационной структуре человека: концепция и гипотезы. *Вопросы теоретической и практической психоэндокринологии* : сборник научных трудов Московского научно-исследовательского института психиатрии. 1989. С. 5–21 ; Философия компьютерной революции. Москва : Политиздат, 1991. 287 с. ; Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России. *Вопросы философии*. 1994. № 4 ; Электронный факультет – революция в университетском образовании. *Проблемы информатизации*. 1996. № 2 ; Наука в эпоху глобальных трансформаций. *Свободная мысль*. 1997. №№ 5, 7 ; Информатизация, наука, технология в глобальных исторических изменениях. Москва, 1998.

що й не міркує над нею, стає непотрібною; філософія, що спотворює реальний стан справ, стає шкідливою і підлягає подоланню»³⁸.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. відбувся стрімкий розвиток наукових досягнень кібернетики й інформатики, зумовлений появою новітніх технологій обробки інформації (мікропроцесорна техніка, відповідне програмне забезпечення, а головне – інтернет), що спричинили глобальні зміни в соціальній реальності – суспільній діяльності, діяльності владних структур, політиці, культурі, психології тощо, як наслідок, у виникаючих водночас суспільних відносинах, що мають особливий характер – інформаційних відносин, тобто відносин, які безпосередньо пов'язані з інформаційними процесами та соціальними явищами. Особливість таких відносин зумовлена тим, що в одних випадках вони мають абсолютно самостійну роль і є самодостатніми, а в інших – допоміжними, тобто супроводжують інші суспільні відносини. Крім того, правове регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері виходить із традиційного галузевого рівня системи права (адміністративного, цивільного, кримінального права тощо), тобто має як публічно-правовий, так і приватноправовий характер, що значно ускладнює не лише законодавчий процес, а і вносить неоднозначність у наукові погляди та доктрини. Зазначене зумовило необхідність виділення в системі правознавства умовно автономної наукової інституції щодо комплексного розгляду і вирішення проблем суспільних відносин, де предметом є інформація, відповідні технології та пов'язані з ними явища, процеси суспільної діяльності, а саме галузі наукових знань «інформаційне право». Як наслідок, розробка спочатку поодиноких, а із часом великої кількості нормативно-правових актів із питань правового регулювання інформаційних суспільних відносин – інформаційного законодавства.

Становлення інформаційного права пов'язане із працями видатних радянських учених І. Бачило, В. Копилова, М. Рассолова³⁹.

³⁸ Философия компьютерной революции. Москва : Политиздат, 1991. С. 7–8.

³⁹ Копылов В. Информация как объект правового регулирования. *Сборник НТИ. Серия 1.* 1996. № 8 ; Копылов В. О теоретических проблемах становления информационного права. *Информационные ресурсы России.* 1998. № 3 (40). С. 21–26 ; Копылов В. Об основных теоретических положениях информационного права. *Сборник НТИ. Серия 1.* 1998. № 8 ; Бачило И., Копылов В. Есть ли основания для создания отрасли «Информационное право». *Информационное общество.* 1999. Вып. 6. С. 49–50 ; Рассолов М. Информационное право. Москва : Юристъ, 1999 ; Копылов В. О системе информационного права. *Сборник НТИ. Серия 1.* 2000. № 4 ; Копылов В. Информационное право. Концепция структуры системы информационного права. *Труды по интеллектуальной собственности : материалы Научно-теоретической конференции от 27 января 2000 г.* Т. II. Москва, 2000 ; Бачило И. Информационное право. *Основы практической информатики : учебное пособие.* Москва : Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. 352 с.

Незважаючи на дискусії, що точаться серед учених-юристів досі, йому вже належить чільне місце в системі сучасних наукових знань. Проте в Україні інформаційне право як галузь права та напрям наукових досліджень, незважаючи на численні пропозиції з боку вітчизняних науковців, почало формуватися лише після вольового рішення законотворців, а приводом для цього стала необхідність правового регулювання діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ)⁴⁰. Не ставлячи під сумнів важливість цієї проблеми, необхідно все ж зазначити, що інформаційне право має на меті регулювання не лише діяльності ЗМІ, а широкого кола соціальних відносин у сфері інформаційної діяльності.

Сьогодні інформаційне право розглядається як комплексна галузь права і визначається як «сукупність доктринальних положень юридичної науки та правових норм, що утворюють самостійний масив національного законодавства, ратифікованих Україною норм міжнародного права, а також стан правової свідомості суб'єктів права в галузі інформаційної діяльності та відносин, пов'язаних з інформаційними ресурсами, функціонуванням інформаційно-телекомунікаційних систем, створенням і застосуванням інформаційних технологій, спрямованих на гарантування безпечного задоволення інформаційних потреб громадян, їхніх організацій, держави та суспільства загалом, забезпечення адекватної реакції юридичної системи на порушення встановлених інформаційним законодавством»⁴¹.

Щодо генези організації наукових інформаційно-правових досліджень, то у 2003 р. Вищою атестаційною комісією (далі – ВАК) України було переглянуто наукову спеціальність 12.00.07 («Теорія управління, адміністративне право і процес, фінансове право») та доповнено напрямом «інформаційне право», у формулі якої в описі змісту зазначалося вивчення структури, джерел і методології інформаційного права та правової інформатики»⁴². Із часом, наприкінці 2008 р., постановою

⁴⁰ Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України»: постанова Верховної Ради України від 7 червня 2001 р. № 2498-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-14/>.

⁴¹ Беляков К. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення: монографія. Київ: КВІЦ, 2008. С. 144.

⁴² Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: наказ Вищої атестаційної комісії від 3 червня 2003 р. № 291, затверджений постановою президії ВАК України від 11 червня 2003 р. № 1–05/6.

тієї ж президії ВАК України⁴³ паспорт спеціальності 12.00.07 було змінено. Крім вилучення теорії управління та переведення її під «патронаж» досліджень за напрямом «державне управління», було вилучено й положення щодо правової інформатики, яка в системі сучасних наукових знань слугувала єдиним ланцюгом, який поєднував «технарів» і юристів, зникла навіть із контексту спеціальності «інформаційне право», що стало яскравим прикладом інтеграції технічних і юридичних наукових знань.

Щоправда, на часі з'являються ідеї щодо формування IT-права, інтернет-права тощо як окремих галузей права. Насправді зазначені напрями досліджень, хоча й мають право на існування, але нами розглядаються лише як інституції інформаційного права⁴⁴, що є проявом диференціації.

Повертаючись до процесів інтеграції та диференціації наукових знань в Україні, мабуть необхідно згадати «реформу науки» 2015 р., яка, на думку більшості науковців, була зумовлена лише політичними аргументами, тобто бажанням внесення будь-яких змін окремими суб'єктами владних структур – «реформа заради реформ». Ідеться про постанову Кабінету Міністрів України⁴⁵, що обумовлена новою редакцією Закону «Про вищу освіту» й ініційована Міністерство освіти і науки (далі – МОН) України. Як наслідок, з'явився наказ МОН «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти <...>»⁴⁶. Вивчення додатку до наказу, яким є «Таблиця відповідності Переліку наукових спеціальностей (Перелік 2011 р.) та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015)»⁴⁷, показує не тільки цілковиту неузгодженість

⁴³ Паспорти спеціальностей : постанова президії ВАК України від 8 жовтня 2008 р. № 45–06.

⁴⁴ Золотар О. Права і свободи людини: інформаційний вимір. *IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : збірник матеріалів науково-практичної конференції, м. Львів, 18 листопада 2016 р. Львів, 2016. С. 59–68.

⁴⁵ Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінет Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>.

⁴⁶ Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 : наказ МОН від 6 листопада 2015 р. № 1151, п. 2.3. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKNzMxU1FPbE9pa2M/view>.

⁴⁷ Див. : URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKbk5HMzZ3UjJzSTQ/view>.

у теоретико-методологічному контексті, а й порушення принципів науково-історичної та культурної спадщини.

З урахуванням предмета дослідження, яким є сучасні наукові пошуки в юриспруденції, розглянемо галузь знань «Право».

Мабуть, останній потребує деяких пояснень. По-перше, на відміну від попереднього, усталеного роками переліку наукових спеціальностей, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про вищу освіту», у 2015 р. введено «перелік наукових галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». По-друге, щодо «Права» як галузі знань (шифр – 08), як і в багатьох інших, дивним чином зникли диференційовані спеціальності. Тобто у «Праві», на відміну від спеціальностей галузі знань «Юридичні науки» (шифр – 12), якими були «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (шифр – 12.00.01), «Конституційне право; муніципальне право» (шифр – 12.00.02), «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (шифр – 12.00.03) тощо, інтегровані у спеціальність «Право» (шифр – 081), що сприймається, з одного боку, як повна інтеграція юридичних наук, але визиває великий сумнів в ефективності розвитку юриспруденції як науки та значно ускладнює процес атестації наукових кадрів.

Згодом (2018 р.), за ініціативою Національної академії правових наук України спільно з Національним юридичним університетом ім. Ярослава Мудрого було логічно запропоноване МОН України введення диференційованого підходу до права як галузі науки у вигляді переліку спеціалізацій (на навчально-науковому та науковому рівнях вищої освіти) та напрямів досліджень за ними у формі розробки паспорта спеціальності (як це було раніше). У запропонованому паспорті спеціальності, поряд з іншими змінами, було передбачено виділення спеціалізації «Інформаційне право, право інтелектуальної власності», що аргументовано виділяє цей напрям в окрему інституцію юридичної науки.

Надані пропозиції було обговорено і підтримано експертною радою з юридичних наук ДАК та затверджено рішенням атестаційної колегії МОН України від 5 липня 2018 р. Але, за відсутності здорового глузду та «політичної волі» у тодішнього керівництва МОН, інтеграція правової науки, усупереч ініціативі провідних фахівців в юриспруденції, не відбулася. Обійшлося наказом МОН «Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах

спеціальності 081 «Право»⁴⁸. Отже, натепер існує спеціальність «Право» у галузі знань «Право».

Але, незважаючи на адміністративні перепони піднесенню науки, що існують нині в Україні, ми впевнені в тому, що розвиток сучасних соціогуманітарних знань неможливий без глобального, комплексного вивчення впливу інформаційних процесів і явищ на соціальну дійсність, упровадження інформаційного та системного підходів у науку, перспектив використання інформаційних технологій у практичній діяльності – інформаційного виміру в науці. Тому виникає логічне питання про те, у межах якої науки (чи наук) повинні вивчати перелічені напрями.

3. Вступ до «Соціогуманітарної інформології»

Свого часу на рівні дисертаційного дослідження нами було наголошено на необхідності формування інноваційного наукового напрямку в юридичній науці – правничої інформаціології «<...> як міжгалузевого наукового напрямку, головним завданням якого повинно стати поєднання знань про інформацію (правової інформатики, інформаційного права, інформаційного менеджменту та ін.) у межах правової науки, практики і теорії управління»⁴⁹.

Вихідним пунктом запропонованого напрямку була гіпотеза про те, що «сучасні суспільно-правові відносини мають інформаційно-комунікативний характер, а будь-які відносини, у тому числі й інформаційні, здійснювалися, здійснюються й будуть здійснюватися як комунікація. Тому основним об'єктом уваги правничої інформаціології є інформаційно-комунікативні зв'язки у правничій діяльності та соціальному управлінні, тобто інформаційно-правова реальність»⁵⁰.

Поряд із цим у сучасній науці доктринально виділено науковий напрям «Інформологія» – узагальнена назва наук про інформацію. Термін «інформологія» походить від латинського *informatio* – «пояснення», «виклад», «тлумачення», і грецького *λογος* – «слово», «знання», «вчення». Об'єктом дослідження інформології є інформація. У наукознавстві розглядається теоретична та прикладна інформологія.

⁴⁸ Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 «Право»: наказ МОН України від 28 грудня 2018 р. № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

⁴⁹ Беляков К. Організаційно-правове та наукове забезпечення інформатизації в Україні: проблеми теорії та практики: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. С. 367–368.

⁵⁰ Беляков К. Антологія «інформаційних» наук в юриспруденції. *Держава і право*. Вип. 30. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. С. 269–278.

До прикладної інформології відносять: теорію інформації – *information theory* (застосування інформології до кібернетики), інформатику – *informatics* (застосування інформології до комп'ютерної техніки та програмування), теорію масової інформації (застосування інформології до ЗМІ й журналістикознавства), інформаційні вимірювання мови (застосування інформології до лінгвістики), науково-технічну інформацію – *scientific information* (застосування інформології до науково-технічної літератури), представлення знань – *knowledge science* (застосування інформології до теорії штучного інтелекту), інформаційні вимірювання в генетиці – *bioinformatics* (застосування інформології до генетики), пошук інформації – *information retrieval* (застосування інформології до документознавства, зокрема до бібліотекознавства, архівознавства, баз даних, зокрема, й Інтернет), а також ціла низка інших аналогічних застосувань: у суспільствознавстві (питання інформаційного суспільства – *information society*), доступності інформації (*information access*), інформаційного менеджменту (*information management*), інформаційної безпеки (*information security*), інформаційної будови (архітектури) різних об'єктів (*information architecture*) та ін. Розглядаються також філософські напрями інформології: антропоцентричний, атрибутивний і кібернетичний підходи до інформації. Цей перелік розділів прикладної інформології є неповним і постійно розширюється⁵¹.

На підставі вищезазначеного, з метою реалізації процесу інтеграції досягнень соціогуманітарних наукових знань про інформацію в одне ціле, уявляється обґрунтованим запропонувати напрям наукових досліджень, який ми визначаємо як «Соціогуманітарна інформологія» (*Socio-humanitarian informology*).

У цій інституції науки всі об'єкти та процеси дослідження мають інформаційне подання й опис, тому соціогуманітарна інформологія вважає кожний процес дослідження інформаційним, а знання – елементами єдиної узагальненої системи інформаційних знань.

Змістом запропонованого напрямку наукового пошуку повинні стати фундаментальні та прикладні комплексні, міжгалузеві наукові дослідження з юридичного, економічного, технологічного і соціального забезпечення інформаційних відносин, процесів інформатизації суспільства й управління ними.

Основними напрямами досліджень соціогуманітарної інформології мають стати: теоретико-методологічні, організаційні, правові

⁵¹ Інформологія. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформологія>.

та технологічні основи регулювання суспільних інформаційних відносин і процесу інформатизації адміністративної діяльності; дослідження в галузі соціальних проблем інформатизації суспільства; формування теоретичних засад розробки методів і засобів інформаційного забезпечення, а також підтримка ухвалення рішень в організаційно-правовій сфері людської діяльності на основі інформаційних технологій; розробка наукових і правових основ, формування концепцій та проєктів функціонування інформаційних ресурсів, їх адаптація в національному та міжнародному інформаційному просторі; розвиток і становлення термінологічно-понятійного апарату (аксіоматика), розроблення класифікаторів, тезаурусів, термінологічних словників щодо інформаційних відносин; становлення системи уніфікації соціальної інформації та інше.

Однак, усвідомлюючи складність формування нового напрямку наукових досліджень, мабуть, необхідно окреслити межі предмета соціогуманітарної інформології, до якого пропонується віднести здобутки наукового пошуку в межах інформаційних процесів і соціальних явищ в окремих галузях знань та їх спеціальностей за легітимним натепер в Україні їх переліком.

Безумовно, «системоутворюючою» галуззю є «Право» (08) за спеціальністю «Право» (081). Підґрунтям соціогуманітарних досліджень є також: «Гуманітарні науки» (03), за спеціальностями: «Філософія» (033), «Філологія» (035); «Соціальні та поведінкові науки» (05) – «Економіка» (051), «Політологія» (052), «Психологія» (053), «Соціологія» (054). До переліку, що пропонується, можна додати дослідження в таких галузях, як: «Журналістика» (06) – «Журналістика» (061); «Управління та адміністрування» (07) – «Облік і оподаткування» (071), «Менеджмент» (073), «Маркетинг» (075).

Безумовно, чільне місце в контексті термінологічно-понятійного апарату мають посісти знання в галузі «Інформаційні технології» (12) – «Комп'ютерні науки» (122), «Кібербезпека» (125), «Інформаційні системи та технології» (126).

Не обійтися без досліджень у галузі «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» (25) – «Національна безпека» (256) (у контексті інформаційної безпеки як її складової частини).

І безумовно, «Публічне управління та адміністрування» (28) – «Публічне управління та адміністрування» (281) можна розглядати як спадкоємця державного управління, де безліч напрямів, пов'язаних з інформатизацією державної служби й адміністративних послуг. Під

час процесів інформатизації та глобалізації не обійтися і без галузі «Міжнародні відносини» (29) – «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (291), «Міжнародне право» (293).

Запропонована інтеграція зазначених напрямів досліджень у «Соціогуманітарну інформологію» дасть можливість ефективного, науково обґрунтованого формування інформаційного суспільства у країні і подальшого управління процесом інформатизації.

ВИСНОВКИ

Аналіз положень наукознавства й історії розвитку наукових пошуків у напрямі дослідження інформаційних процесів і явищ, а також їхнього впливу на суспільне життя показує відсутність єдиного бачення структури наукових знань. Такий стан речей не може негативно не впливати на формування теоретико-методологічної бази інформатизації в Україні, побудови інформаційного суспільства.

З погляду організації наукової діяльності з боку держави, що реалізується в межах законодавчого регулювання відносин у цій сфері, сьогодні спостерігаються негативні тенденції. Ідеться про реформи, зумовлені, мабуть, більше політичними процесами, ніж державними інтересами в напрямі розвитку національної науки, усупереч принципам науково-історичної та культурної спадщини, що веде до теоретико-методологічної неузгодженості галузевих досліджень і зниження якості атестації наукових кадрів.

Першочерговим організаційним кроком на рівні державного управління науковою діяльністю має стати перегляд структури галузей знань із метою їх диференціації за відповідними спеціальностями. У межах такого перегляду необхідне відкриття спеціальності «Інформаційне право, право інтелектуальної власності» у галузі знань «Право». Саме цей напрям досліджень правової науки є системоутворюючим у контексті розвитку соціогуманітарних досліджень інформаційних процесів і явищ.

Щодо вдосконалення чинного законодавства України, то кількість нормативних актів у сфері регулювання інформаційних відносин на часі досягла «критичної маси», що зумовлює потребу в кодифікації – розробці й ухваленні Інформаційного кодексу України.

З позицій наукового забезпечення інформатизації країни в контексті інтеграції досягнень соціогуманітарних наукових знань про інформацію в одне ціле пропонується розглянути «*Соціогуманітарну інформологію*» (*Socio-humanitarian informology*), яку ми визначаємо

як інтегрований, міждисциплінарний напрям наукових досліджень, що має поєднати групу галузей знань та спеціальностей, предметом дослідження яких є соціально значущі інформаційні процеси та явища, відповідні зв'язки та відносини в суспільстві.

Саме в межах запропонованого напрямку має бути розроблений глосарій, який стане основою термінологічно-понятійного апарату відповідних досліджень.

Крім того, соціогуманітарні дослідження у сфері інформації потребують постійного моніторингу, що може бути реалізовано у створенні відкритого інформаційного ресурсу, наприклад у формі відповідної бази даних дисертаційних досліджень за вказаними вище спеціальностями на окремому інтернет-сайті.

Ми впевнені, що запропонована інтеграція напрямів досліджень у «Соціогуманітарну інформологію» надасть можливість ефективного формування інформаційного суспільства в Україні.

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу постулатів наукознавства розглянуто генезу, сучасний стан і перспективи розвитку соціогуманітарних напрямів наукового пошуку щодо інформаційних процесів і явищ в контексті організації наукових досліджень, зумовлених змінами в національному законодавстві у сфері освіти та науки.

Запропоноване авторське бачення напрямку інтеграції наукових знань і досліджень інформаційних процесів, явищ і відносин в єдину інституцію – «Соціогуманітарну інформологію».

Запропоновані конкретні шляхи вдосконалення організаційного та наукового забезпечення процесу формування у країні інформаційного суспільства – інформатизації України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полевой Н. Криминалистическая кибернетика. Москва, 1982.
2. Беляков К. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія. Київ : КВІЦ, 2008. С. 144.
3. Библик С., Сюта Г. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
4. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago University of Chicago press, 1962.
5. Чуйко В. Рефлексія основоположень методологій філософії науки. Київ : Центр практичної філософії науки. 2000.

6. Геращенко Т. Філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09. Суми, 2003.

7. Мунтян В. Основи теорії інформаціогенної моделі економіки. Київ : КВІЦ. 368 с.

8. Нугаев Р. Смена базисных парадигм: концепция коммуникативной рациональности. *Вопросы философии*. 2001. № 1. С. 114–122.

9. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>.

10. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. Москва : Сов. радио, 1948.

11. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва : Наука, 1958.

12. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Москва : Мир, 1968.

13. Конференция СПИН – 1978 : Межправительственная конференция по стратегии и политике в области информатики, Торремолинос (Испания), 28 августа – 6 сентября 1978 г. UNESCO (SC-78) Spin-5. Paris, 1978.

14. Дородницын А. Информатика: предмет и задачи. *Вестник Академии наук Союза Советских Социалистических Республик*. 1985. № 2.

15. Михалевич В., Каныгин Ю., Гриценко В. Информатика (Общие положения). Киев, 1983. С. 20.

16. Сифоров В. Информология, научно-технический и социально-экономический прогресс. *Электроноргтехника*. 1983. № 2. С. 5.

17. Рандалу Х. Преподавание спецкурса «Основы правовой кибернетики» для юристов. *Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе*. Москва, 1970.

18. Витрук Н., Земляной М. О преподавании курса «Основы правовой кибернетики». *Правоведение*. 1972. № 2.

19. Шляхов А. Правовая кибернетика. Москва : Наука, 1973. 253 с.

20. Колдин В., Полевой Н. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 133 с.

21. Емельянов С., Ларичев О. Многокритериальные методы принятия решений. Москва, 1985.

22. Полевой Н. О правовой и криминалистической кибернетике и вопросах их преподавания в юридических вузах. *Вопросы информатики*. Вып. 40. *Правовая информатика*. Москва, 1977.

23. Полевой Н. Криминалистическая кибернетика. Москва, 1982.

24. Основы правовой кибернетики / под ред. Н. Полевого, А. Шляхова. Москва, 1977.

25. Основы применения кибернетики в правоведении / под ред. Н. Полевого, Н. Витрука. Москва, 1977.

26. Бернштейн Э. Информация управления научно-техническим прогрессом и новая информационная технология. *Актуальные проблемы развития и внедрения новой информационной технологии*. Москва, 1989.

27. Шнейдер Ю. Социальные аспекты информатики. *НТИ*. Серия 2. ВИНИТИ. 1989. № 1.

28. Михалевич В., Каныгин Ю., Грищенко В. Информатика (Общие положения). Киев, 1983.

29. Афанасьев В. Социальная информация. Москва : Наука, 1994. 201 с.

30. Кибернетика. Становление информатики. Москва : Наука, 1986.

31. Правовая информатика и кибернетика : учебник / Г. Атанесян и др. ; под ред. Н. Полевого. Москва : Юрид. лит., 1993.

32. Правовая информатика : учебное пособие/ Т. Беляева и др. ; под ред. М. Рассолова. Москва : Юрист, 1993. 288 с.

33. Гаврилов О. Основы правовой информатики : учебное пособие. Москва : Институт государства и права РАН, 1998, 42 с.

34. Каныгин Ю., Калитич Г. Основы теоретической информатики. Киев : Наукова думка, 1990. 233 с.

35. Философия компьютерной революции. Москва : Политиздат, 1991. 287 с.

36. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінет Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>.

36. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 : наказ МОН від 6 листопада 2015 р. № 1151. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKNzMxU1FPbE9pa2M/view>.

37. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 «Право» : наказ МОН України від 28 грудня 2018 р. № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

38. Беляков К. Антологія «інформаційних» наук в юриспруденції. *Держава і право*. Вип. 30. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. С. 269–278.

39. Беляков К. Правова інформація як складова правової реальності. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 1. С. 22–27.

40. Беляков К. Генеза інформаційно-правових досліджень. *Наука і правоохорона*. Київ : ДНДІ МВС України, 2010. № 4 (10). С. 160–167.

41. Беляков К. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку. *Інформація і право*. Київ : НДЦПІ АПРН України, 2011. № 2. С. 4–12.

42. Беляков К. Сучасний стан та перспективи розвитку інформаційно-правових досліджень. *Актуальні проблеми сучасного адміністративного права* : матеріали Круглого столу, м. Запоріжжя, 22 березня 2013 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2013. С. 23–30.

43. Беляков К. Організаційно-правове та наукове забезпечення інформатизації в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 419 с.

44. Золотар О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ, 2018. 446 с.

45. Золотар О. Права і свободи людини: інформаційний вимір. *IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : збірник матеріалів Науково-практичної конференції, м. Львів, 18 листопада 2016 р. Львів, 2016. С. 59–68.

Information about the authors:

Bieliakov K. I.,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Head of the Scientific Department of the Theory, History
and Philosophy of Information Law
Scientific Research Institute of Informatics and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
110/B, Sacsaganskogo str., Kyiv, 01032, Ukraine

Zolotar O. O.,

Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Research Sector of the Human Rights and Security in
the Information Sphere
Scientific Research Institute of Informatics and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
110/B, Sacsaganskogo str., Kyiv, 01032, Ukraine

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-43-3/1.21>